

СКЛАД ТА ЗМІСТ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ТА ҐРУНТІВ УКРАЇНИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

THE COMPOSITION AND CONTENT OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF RESTORATION OF LANDS AND SOILS OF UKRAINE THAT SUFFERED AS A RESULT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Грузенський В.В., аспірант кафедри кримінального та адміністративного права
Академія адвокатури України

У статті досліджено склад та зміст правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Пошкодження земельного фонду, втрати природних ресурсів, отруєння ґрунту хімікатами та боєприпасами, порушення екосистеми – усе це призводить до екологічних, економічних та соціальних втрат. Зазначені проблеми потребують наукового дослідження та ефективного правового регулювання. Процес відновлення земель та ґрунтів України має не лише екологічну цінність, а й стратегічну, оскільки якість землі безпосередньо впливає на рівень продовольчої безпеки, розвиток агропромислового комплексу та збереження екосистем.

Відносини у сфері відновлення земель та ґрунтів є важливим різновидом земельних відносин.

Правовідносинами щодо відновлення земель та ґрунтів є суспільні відносини, які формуються у сфері повернення землям та ґрунтам їх первісного якісного стану, погіршеного через дію антропогенних або природних (стихійних) чинників, втраченої здатності виконувати ними певні функції, що впливають з їх основного цільового призначення, належного стану порушених земель та виникають, змінюються і припиняються згідно з приписами земельного права.

До складу правовідносин включаються: суб'єкти правовідносин; об'єкти правовідносин; зміст правовідносин.

Об'єктами досліджуваних правовідносин є землі та ґрунти. Ґрунт є важкодновлюваним природним ресурсом, що означає фактичне виключення з інтенсивного господарського використання масивів зі зруйнованим ґрунтовим шаром у доступній часовій перспективі. Отже, принаймні на декілька найближчих десятиліть значна частина українських земель з пошкодженням або знищенням ґрунтовим покриттям, а також заміновані території будуть виключені із господарського використання.

Питання відновлення земель та ґрунтів розкрито у Законі України «Про охорону земель» поверхово. Цей Закон не відповідає реаліям сьогодення. Отже, існує нагальна необхідність щодо розробки та прийняття Закону України «Про охорону та відновлення земель і ґрунтів», а також Загальнодержавної програми відновлення довкілля, у якій чільне місце має бути відведено питанням відновлення земель та ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Ключові слова: склад та зміст правовідносин, землі, ґрунти, відновлення земель та ґрунтів, збройна агресія.

The article examines the composition and content of legal relations in the field of restoration of lands and soils of Ukraine that suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation. Damage to the land fund, loss of natural resources, poisoning of the soil with chemicals and ammunition, disruption of the ecosystem – all this leads to ecological, economic and social losses. These problems require scientific research and effective legal regulation. The process of restoration of the lands and soils of Ukraine has not only an ecological value, but also a strategic one, since the quality of the land directly affects the level of food security, the development of the agro-industrial complex, and the preservation of ecosystems.

Relations in the field of land and soil restoration are an important type of land relations.

Legal relations regarding the restoration of lands are social relations that are formed in the sphere of returning lands to their original qualitative state, deteriorated due to the action of anthropogenic or natural (natural) factors, their lost ability to perform certain functions arising from their main purpose, the proper state of disturbed lands and arise, change and terminate in accordance with the provisions of land law.

The structure of legal relations includes: subjects of legal relations; objects of legal relations; the content of the legal relationship.

The objects of the researched legal relations are lands and soils. Soil is a hard-to-renew natural resource, which means the actual exclusion from intensive economic use of massifs with a destroyed soil layer in the available time perspective. Therefore, at least for the next several decades, a significant part of Ukrainian lands with damaged or destroyed soil cover, as well as mined territories, will be excluded from economic use.

The issue of restoration of lands and soils is covered superficially in the Law of Ukraine "On Land Protection". This Law does not correspond to the realities of today. Therefore, there is an urgent need for the development and adoption of the Law of Ukraine "On the Protection and Restoration of Lands and Soils", as well as the National Environmental Restoration Program, in which a prominent place should be given to the issue of restoration of lands and soils damaged as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

Key words: composition and content of legal relations, land, soils, restoration of lands and soils, armed aggression.

Актуальність проблеми. Однією з найгостріших проблем сьогодення є відновлення земель та ґрунтів, що зазнали негативного впливу внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Пошкодження земельного фонду, втрати природних ресурсів, отруєння ґрунту хімікатами та боєприпасами, порушення екосистеми – усе це призводить до екологічних, економічних та соціальних втрат. Зазначені проблеми потребують наукового дослідження та ефективного правового регулювання. Процес відновлення земель та ґрунтів України має не лише екологічну цінність, а й стратегічну, оскільки якість землі безпосередньо впливає на рівень продовольчої безпеки, розвиток агропромислового комплексу та збереження екосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Склад і зміст правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів стали предметом дослідження у працях вітчизняних

науковців, а саме: В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, Н. С. Гавриш, А. П. Гетьмана, В. М. Єрмоленка, М. В. Красової, Ю. А. Красової, П. Ф. Кулинич, Т. В. Лісової, В. В. Носіка, В. І. Олещенка, М. В. Шульги та ін. Проте проблематика складу та змісту правовідносин у сфері відновлення земель і ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є не достатньо дослідженою у вітчизняній юридичній науці.

Метою статті є дослідження складу та змісту правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія Російської Федерації проти України заподіяла і продовжує заподіювати значної шкоди землям та ґрунтам. Внаслідок

повномасштабного вторгнення на більш ніж третині території України вже наявне або існує ризик системного порушення поверхневого шару ґрунтів або ж їх забруднення (мінами, нафтопродуктами, нерозірваними боєприпасами тощо). Отже, з початком збройної агресії Україна отримала новий виклик – деградацію земель та ґрунтів внаслідок воєнних дій.

Оскільки воєнні дії наразі тривають – реальну шкоду обчислити неможливо, вона буде остаточно підрахована після завершення активних бойових дій та звільнення усіх територій суверенної Української держави, незаконно захоплених державою-агресором. Зрозуміло, що сума такої шкоди буде набагато більшою за ту, що оприлюднена зараз (близько 2 трлн грн., близько 25% з яких – збитки від забруднення ґрунтів) [1]. Ґрунти за своїми властивостями є, по суті, невідновним природним ресурсом. Для відновлення 1 см² ґрунту необхідно, залежно від природно-кліматичних умов, від декількох сот до декількох тисяч років [2, с. 137].

Після завершення бойових дій українське довкілля потребуватиме довготривалого відновлення. Відносини у сфері відновлення земель та ґрунтів є важливим різновидом земельних відносин.

У вітчизняній юридичній науці сформульовано поняття «відновлення земель» як законодавчо забезпеченої системи заходів, спрямованих на повернення землям їх первісного якісного стану, погіршеного через дію антропогенних або природних (стихійних) чинників, втраченої здатності виконувати ними певні функції, що впливають з їх основного цільового призначення, належного стану порушених земель шляхом здійснення їх рекультивациі, консервації земель деградованих і малопродуктивних, меліорації земель та інших заходів, передбачених законодавством [3, с. 22].

Правовідносинами щодо відновлення земель є суспільні відносини, які формуються у сфері повернення землям їх первісного якісного стану, погіршеного через дію антропогенних або природних (стихійних) чинників, втраченої здатності виконувати ними певні функції, що впливають з їх основного цільового призначення, належного стану порушених земель та виникають, змінюються і припиняються згідно з приписами земельного права [3, с. 10].

Під складом правовідносин у теоретико-правовій науці розуміють сукупність основних елементів правовідносин і спосіб юридичного зв'язку між ними з приводу соціального блага або забезпечення будь-яких інтересів. До складу правовідносин включаються: суб'єкти правовідносин; об'єкти правовідносин; зміст правовідносин.

Суб'єкти правовідносин – індивіди, організації або спільності, які на підставі норм права можуть бути учасниками правовідносин – носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [4].

Об'єкти правовідносин – матеріальні, духовні та інші соціальні блага, які служать задоволенню інтересів та потреб громадян та їх організацій, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини і здійснюють свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки [4].

Об'єктами досліджуваних правовідносин є землі та ґрунти. Земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею (ст. 1 Закону України «Про охорону земель»).

З поняттями «земля», «землі» тісно пов'язане поняття «земельна ділянка», що являє собою частину земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ч. 1 ст. 79 Земельного кодексу України).

Ґрунт – це природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй

властивості – родючості (ст. 1 Закону України «Про охорону земель»). Ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони (ч. 1 ст. 168 Земельного кодексу України). Найважливішою властивістю ґрунту є родючість.

Отже, елементами, що утворюють будь-які правовідносини (зокрема відносини щодо відновлення земель та ґрунтів), є суб'єкти, об'єкти правовідносин, а також зміст правовідносин, що охоплює суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів. Під час правового регулювання цих відносин учасники наділяються суб'єктивними правами та обов'язками, які регулюють їх поведінку. Важливо визнати, що ці права та обов'язки мають взаємний характер; відповідно, права, якими володіє один суб'єкт, одночасно представляють зобов'язання інших залучених сторін. Слід погодитися, що правовідносини мають матеріальне, вольове та юридичне значення.

Т. В. Лісова наголошує на важливості розмежування понять «об'єкт правового регулювання», «об'єкт правовідносин», «об'єкт правової мети». Наприклад, у сфері відновлення об'єктом правового регулювання є землі, які потребують відновлення у зв'язку з погіршенням їх якості. Водночас об'єктом правовідносин є землі, яким встановлено певний правовий режим, у тому числі окремі ділянки, якість яких погіршена діяльністю людини або стихійним лихом, що зумовило необхідність їх відновлення. У цьому контексті об'єктом правової мети визначено відновлення якісного стану земель, особливо зосереджуючись на родючості сільськогосподарських ґрунтів та продуктивності лісогосподарських земель, а також здатності земель інших категорій виконувати призначені функції [5, с. 66].

Сутність правовідносин охоплює не лише конкретні можливості та належну поведінку його учасників (їхні права та обов'язки), а й реальну поведінку, яка проявляється в різних формах, зокрема економічній, владно-організаційній, соціально-культурній та ін., що виконуються відповідно до цих прав та обов'язків.

Поняття «потрійного» змісту правовідносин потребує подальшого розгляду. Важливо визнати, що з філософської точки зору розрізнення між матеріальним, вольовим і юридичним змістом у правових відносинах є доволеним. Кожне явище має спільний зміст. Тому доцільно розглядати ці три виміри як компоненти єдиного змісту в рамках правових відносин.

Введення воєнного стану вимагає суттєвих і оперативних змін до чинного земельного законодавства для ефективного регулювання земельних відносин. Як зазначає О. В. Бахур, починаючи з моменту введення воєнного стану на території нашої держави, законодавство, що регулює земельні відносини, було піддане численним змінам. Законодавець системно підійшов до регулювання земельних відносин у цих умовах воєнного стану, передбачаючи як спрощення для забезпечення функціонування аграрного сектору економіки та прискореного відновлення інфраструктури України, так і суттєві обмеження, деякі з яких згодом були пом'якшені. При цьому як спрощення, так і обмеження в регулюванні земельних відносин під час воєнного стану були спрямовані на встановлення пріоритету для суспільних інтересів перед приватними [6].

Важливим аспектом збереження земель є їхнє відновлення, яке охоплює реалізацію стратегій, спрямованих на відновлення корисних характеристик землі, які були зменшені внаслідок російсько-української війни, сільськогосподарської та іншої людської діяльності.

Н. С. Гавриш стверджує, що законодавча база, яка регулює порядок використання, охорони та збереження ґрунтів, має бути зосереджена на визначенні за допомогою правових стандартів необхідної та допустимої поведінки, яка очікується від землевласників і землекористувачів. Це включає в себе дотримання науково обґрунтованих технологічних правил і сприяння високим стандартам поведінки в їх діяльності. Пріоритетом таких заходів має

статі оперативне запобігання та/або відновлення проблем деградації ґрунтів, а також пом'якшення потенційних екологічних та економічних ризиків, пов'язаних із впливом військових дій, незаконною та екологічно небезпечною практикою землекористування. Землевласники та землекористувачі зобов'язані своєчасно передбачити й запобігти потенційному виникненню процесів деградації, а також спрямовувати процес ґрунтоутворення на шлях поступового розвитку. Це передбачає забезпечення сталого землекористування та поліпшення або відновлення ґрунтів, які були деградовані [2].

Видається доцільним виділити відновлення земель на загальнодержавному рівні, яке здійснюється шляхом прийняття нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на відновлення земель у межах державного кордону України. Регіональний рівень передбачає розроблення та прийняття органами місцевого самоврядування певного комплексу нормативно-правових актів щодо регулювання відповідних відносин у сфері відновлення земель та забезпечення відновлення земель адміністративно-територіальних одиниць.

Суб'єктивні права та обов'язки тісно пов'язані між собою та взаємозумовлені (принцип єдності прав та обов'язків). Основу правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, становить сукупність прав та обов'язків, покладених на їх учасників відповідно до законодавства.

Окремим різновидом відносин у сфері відновлення земель та ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є рекультивційні правовідносини. А. Л. Місінкевич зазначає, що є достатні підстави для виділення рекультивційних правовідносин у рамках земельного права України як окремої категорії земельних правовідносин. Ці відносини визначаються особливостями щодо об'єкта, складу суб'єктів, змісту, правових засад і умов їх виникнення, зміни та припинення. В Україні становлення таких правовідносин відбувається в рамках першочергових етапів земельної реформи, яка наразі підходить до завершення. Враховуючи складний характер рекультивційних правовідносин, важливо, щоб їх правове регулювання здійснювалося шляхом застосування норм земельного законодавства в поєднанні з екологічним, аграрним, природоресурсним, містобудівним, економічним, фінансовим, інвестиційним тощо. Крім того, важливо визнати, що рекультивційні правовідносини виникають, розвиваються та припиняються на підставі сукупності юридичних фактів, які становлять правову основу, а також наявності встановлених законом умов, необхідних для здійснення рекультивації земель [7, с. 15].

Правовідносини щодо рекультивації земель і ґрунтів – це різновид земельних правовідносин, складний комплекс відносин, які виникають між державними органами, органами місцевого самоврядування, землекористувачами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством. Чинники, які впливають на формування та розвиток таких відносин, визначаються комплексом чинників, зокрема вимогами законодавства та міжнародними зобов'язаннями перед Україною, характером і масштабом впливу на земельний фонд, а також сучасними технологічними та екологічними аспектами відновлення земельних ресурсів. Тому розгляд цього питання з точки зору юридичної науки не лише гарантує забезпечення законності стягнення компенсації, а й сприяє розробці ефективних механізмів їх реалізації.

Загальна структура правовідносин, що виникають у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у сукупності з іншими визначеними складовими охоплює як матеріальний зміст (дії суб'єктів), так і правовий зміст (суб'єктивні права та обов'язки). По суті, зміст цих правовідносин складають права та обов'язки відповідних суб'єктів. Суб'єктивне право характеризується трьома показниками потенційної поведінки: характером і обсягом можливих дій суб'єкта права; здатністю вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи; і можливістю звернутися за допомогою до органів влади, коли це необхідно.

Наукові дослідження доводять, що найбільше серед екосистем, що зазнають негативного впливу воєнних дій, страждає екосистема ґрунту. Наслідками майже кожного обстрілу є пошкодження поверхні ґрунту, потрапляння у нього уламків снарядів та вивільнення в атмосферу токсичних газів. Шкоду значного масштабу ґрунту спричиняє й сама вибухова хвиля.

Зрозуміло, що внаслідок зазначеного якості ґрунту втрачається, його структура порушується, а здатність до самовідновлення мінімізується. Для відновлення ґрунту необхідно дуже багато часу, він обліковується століттями та тисячоліттями. Отже, ґрунт є важковідновлюваним природним ресурсом, що означає фактичне виключення з інтенсивного господарського використання масивів зі зруйнованим ґрунтовим шаром у доступній часовій перспективі. Отже, принаймні на декілька найближчих десятиліть значна частина українських земель з пошкодженням або знищенням ґрунтовим покривом, а також замінованих територій будуть виключені із господарського використання [8, с. 60].

Питання відновлення земель та ґрунтів розкрито у Законі України «Про охорону земель» поверхово. Цей Закон не відповідає реаліям сьогодення. Отже, існує нагальна необхідність щодо розробки та прийняття Закону України «Про охорону та відновлення земель і ґрунтів», а також Загальнодержавної програми відновлення довкілля, у якій чільне місце має бути відведено питанням відновлення земель та ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Висновки. Отже, з початком збройної агресії Україна отримала новий виклик – деградацію земель та ґрунтів внаслідок воєнних дій. Оскільки воєнні дії наразі тривають – реальну шкоду обчислити неможливо, вона буде остаточно підрахована після завершення активних бойових дій та звільнення усіх територій суверенної Української держави, незаконно захоплених державою-агресором. Після завершення бойових дій українське довкілля потребуватиме довготривалого відновлення. Відносини у сфері відновлення земель та ґрунтів є важливим різновидом земельних відносин.

До складу правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, включаються: суб'єкти правовідносин; об'єкти правовідносин; зміст правовідносин що охоплює суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів.

Оскільки питання відновлення земель та ґрунтів розкрито у Законі України «Про охорону земель» поверхово, цей Закон не відповідає реаліям сьогодення. Отже, існує нагальна необхідність щодо розробки та прийняття Закону України «Про охорону та відновлення земель і ґрунтів», а також Загальнодержавної програми відновлення довкілля, у якій чільне місце має бути відведено питанням відновлення земель та ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шкоду довкіллю від війни РФ проти України оцінюють у понад 2 трлн грн. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2018839-shkodu-dovkilliu-vid-viyni-rf-proti-ukrayini-otsinyuyut-u-popad-2-trln-grn> (дата звернення: 21.12.2024).
2. Гавриш Н.С. Правовий режим ґрунтів в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.06. «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 437 с.
3. Лісова Т.В. Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.06. «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 493 с.
4. Склад і зміст правовідносин. URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4396-sklad-zmst-pravovdnosin.html> (дата звернення: 20.12.2024).
5. Лісова Т. В. Особливості об'єкта правовідносин щодо відновлення земель як складника предмета земельного права. *Право і суспільство*, 2019. № 1. С. 62–67.
6. Бахур О. В. Особливості земельних та екологічних правовідносин в умовах воєнного стану. *Академічні візії*. 2023. № 22. URL: <https://www.academyvision.org/index.php/av/article/download/616/558/564>(дата звернення: 21.12.2024).
7. Місінкевич А. Правове забезпечення рекультиватії земель в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.06. Київ, 2014. 21 с.
8. Грузенський В.В. Землі та ґрунти України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, як об'єкти правової охорони та відновлення. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу* : зб. тез доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції, 17 квітня 2023 р. (м. Хмельницький). Хмельницький : ХНУ, 2023. С. 58–62.